

УДК 351.83

В.І. Яцкін

аспірант
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України**ПРОБЛЕМИ ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ**

Статтю присвячено дослідженню проблем понятійно-термінологічного забезпечення державної політики у сфері охорони праці. Розглянуто проблему уніфікації термінів, використаних у вітчизняній та зарубіжній практиці. Здійснено аналіз та співставлення змістового наповнення декількох провідних англійських та українських понять у галузі охорони праці. Сформульовано пропозиції щодо законодавчого закріплення єдиного варіанта перекладу терміна "occupational health and safety" із внесенням відповідних змін до законодавчих актів з питань охорони праці.

Ключові слова: охорона праці, понятійно-термінологічний апарат, державна політика.

I. Вступ

Забезпечення безпеки професійної діяльності людини неможливе без скоординованої взаємодії суб'єктів відповідної діяльності. Така координація досягається вербальними та невербальними засобами спілкування (комунікації), при цьому будь-який учасник повинен однаково розуміти та використовувати. Засоби комунікації не є чимось застиглим: щоденна практика та її незворотні зміни зумовлюють трансформацію загальноприйнятих (на певному історичному проміжку часу) засобів спілкування – так званого *дискурсу*.

Природні розбіжності в дискурсах різних спеціалістів породжують складнощі міждисциплінарного спілкування, розуміння, навчання, суперечливість законодавства й навіть наукові помилки, пов'язані з використанням різних термінів з метою описання одного поняття або одного терміна задля позначення різних понять. Більше того, чіткий та зрозумілий термінологічний апарат і система понять важливі в нормотворчій діяльності, без якої неможливе вирішення проблем безпеки праці.

Проблеми сьогоденного стану понятійного апарату у сфері безпеки праці пов'язані з тривалим розвитком цієї галузі в межах "соціалістичної доктрини", що визначило відповідну термінологію. Наразі в процесі реформування всієї системи управління працею, у тому числі охорони праці, відповідно до вимог ринкової економіки неминуче виникає проблема недостатності існуючого понятійного апарату та термінологічної бази, що були б повністю адекватними новим умовам. Крім того, деякі діючі в країнах Західної Європи й США правові інструменти та інститути регулювання професійної безпеки в галузі виробництва поки що не лише не

існують в українському праві, але й часто не мають близьких аналогів.

Усе зазначене загострює проблему пошуку, підбору та утворення адекватних українських термінів з метою позначення нових явищ у сфері забезпечення безпеки виробничої діяльності в умовах ринкової економіки.

Сучасні науковці наголошують на багатоаспектності феномена охорони праці, який є одночасно соціальним, економічним та правовим явищем, надзвичайно важливим для забезпечення гармонійного розвитку кожного індивідуума, держави та суспільства загалом.

Проблеми охорони праці в Україні досліджували Г. Атаманчук, В. Гаращук, П. Ізуїта, В. Жернаков, Д. Карпенко, В. Костилов, Т. Маматова, М. Осійчук, Н. Нижник, О. Полінець, В. Прокопенко, В. Собченко, О. Сушинський, Г. Чанишева, В. Шестак та ін.

Так, досліджуючи сутність феномена охорони праці, П. Ізуїта звертає увагу на те, що соціальне значення охорони праці полягає в збереженні трудових ресурсів держави, працездатності та трудового довголіття людини, захисті її від виробничої шкоди й професійних захворювань. Він розглядає економічне значення охорони праці крізь призму зростання продуктивності праці, збільшення фонду робочого часу, зниження витрат на відшкодування шкоди, завданої життю й здоров'ю працівника нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням. Крім того, дослідник виокремлює правову категорію охорони праці, зорієнтовану на забезпечення безпечних та здорових умов праці [2].

Існує усталена традиція розгляду поняття охорони праці у вузькому та широкому значенні. Охорона праці в широкому значенні охоплює сукупність правових норм, що

належать до різних інститутів трудового права (трудоного договору, робочого часу й тривалості відпочинку тощо) і стосуються комплексу питань щодо застосування праці та створення сприятливих умов для трудової діяльності. Йдеться, насамперед, про норми, які забороняють необґрунтовану відмову в прийнятті на роботу, обмежують переведення й звільнення працівників, встановлюють граничну тривалість робочого часу, регламентують час відпочинку тощо.

Л. Сироватська охорону праці в широкому значенні тлумачить як трудове право загалом, оскільки його норми апріорно спрямовані на захист інтересів усіх працівників [8]. Д. Карпенко вважає, що правове забезпечення охорони праці є невід'ємною складовою широкого розуміння охорони праці. Він наголошує, що поняття охорони праці в правовому сенсі має вузький характер, оскільки є складовою комплексного (широкого) поняття охорони праці [9].

У вузькому значенні охорону праці слід розглядати як самостійний інститут права, невід'ємний елемент галузі трудового права. Так, В. Прокопенко під охороною праці у вузькому значенні розуміє сукупність заходів щодо створення безпосередньо в процесі роботи нормальних і безпечних технічних та санітарно-гігієнічних умов для всіх працюючих [6].

Важко погодитись із думкою Н. Болотіної та Г. Чанишевої, які пропонують замість категорії "охорона праці" у вузькому значенні вживати термін "охорона здоров'я працівників на виробництві" [1]. Це видається невинуватим додатковим звуженням сутності та значення охорони праці, оскільки такий термін охоплює лише охорону здоров'я, залишаючи осторонь проблеми охорони працездатності й навіть збереження життя. Крім того, слід наголосити, що держава повинна піклуватися про охорону життя, здоров'я та працездатність працюючих не лише на виробництві, а й в інших галузях народного господарства.

Незважаючи на те, що проблемі понятійного апарату в галузі охорони праці присвячені численні публікації вітчизняних та зарубіжних науковців, на цей час все ще існує нагальна потреба якісного понятійно-термінологічного забезпечення державної політики у відповідній сфері.

II. Постановка завдання

Входження України до єдиного глобального інформаційного, культурного та економічного простору вимагає з'ясування існуючих відмінностей і цілеспрямованого зближення вітчизняного дискурсу з міжнародним. Відповідне завдання є комплексним та не може бути вирішене в межах однієї публікації. Метою цієї статті є аналіз і зіставлення значення декількох провідних англо-

мовних та україномовних термінів у сфері охорони праці.

III. Результати

Найважливішим надбанням будь-якого підприємства є його працівники. Створюючи ефективну систему безпеки на підприємстві, роботодавець гарантує безпеку праці методами техніки безпеки, збереження здоров'я – методами виробничої санітарії та гігієни праці, захист соціальних інтересів постраждалих на виробництві та членів їх сімей – методами соціального захисту (включно з методами соціального страхування). Загалом напрям захисту працівників від професійних загроз/ризиків (*англ.* occupational risk) дістав на пострадянському просторі назву *охорони праці*, що досі викликає дискусії в теоретиків та труднощі перекладу в практиків.

Термін "охорона праці" застосовували вже в Конституції СРСР, затвердженій у 1977 р. Так, у ст. 21, зокрема, зазначено: "Держава дбає про поліпшення умов і охорону праці, її наукову організацію, про скорочення, а надалі і повне витіснення важкої фізичної праці на основі комплексної механізації і автоматизації виробничих процесів у всіх галузях народного господарства" [3].

Вперше у вітчизняному законодавстві визначення поняття "охорона праці" було надане в Законі України "Про охорону праці" від 14 жовтня 1992 р.: "Охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності" [7].

Вищенаведене законодавче визначення поняття охорони праці не знайшло одностайної підтримки серед фахівців у галузі трудового права. Як наслідок, у юридичній літературі триває дискусія щодо коректності легального визначення охорони праці, зокрема фахівці наголошують на необхідності його уточнення. З цією метою було реалізовано аналіз відповідної англomовної термінології, результати якого викладено нижче.

Центральну роль у понятті "безпека праці" (*англ.* occupational safety) відіграє слово "праця". Праця на виробництві має дуалістичний характер: з одного боку, це процес перетворення світу, з іншого – соціальні відносини з приводу присвоєння продукту, створеного в процесі праці. Ця дихотомія породжує цілу низку двоїстих ситуацій та, відповідно, понять і термінів.

Однією з таких ситуацій є необхідність розрізнення нюансів професійної діяльності, які закладено в англomовні терміни *profession* та *occupation*. Перший характеризує загальну професію, сферу діяльності, вид діяльності загалом. Другий – конкретну справу, діло, характер праці за наймом. Оскільки прикмет-

ник *occupational* не має точного еквівалента в українській мові, а буквальный переклад звучав би як “пов’язаний з характером найманої праці”, то частіше за все його перекладають як “професійний”, причому професійний у цьому випадку означає не стільки “майстерний”, скільки “нелюбительський”.

Дуалістичність праці призводить також до того, що працюючою може бути будь-яка людина, однак *найманним працівником* (англ. *employee, worker*) – лише людина, що уклала договір найму (індивідуальний трудовий договір, трудовий контракт/угоду тощо), віддає роботодавцю (англ. *employer*) продукт своєї праці та виконує трудову функцію на підприємстві в роботодавця за заробітну плату.

Далі, “фізичне” робоче місце (англ. *place of work*), де фактично знаходиться зайнятий процесом праці робітник, доповнюється юридичними поняттям “робоче місце” (англ. *workplace*), тобто місце, що знаходиться під прямим та опосередкованим контролем роботодавця.

Термін “травма” (англ. *injury*) доповнюється поняттям “виробнича травма” (англ. *occupational injury*), звичайні недомогання, захворювання та хвороби (англ. *ill-health, sickness, diseases*) доповнюються виробничо зумовленими захворюваннями (англ. *work-related diseases*) і професійними захворюваннями (англ. *occupational diseases*).

У більшості країн світу, включаючи Україну, втрати постраждалого на виробництві в результаті виробничої травми або професійного захворювання підлягають компенсації. Цим вони суттєво відрізняються від травм та захворювань узагалі, і саме це вимагає відокремлення їх як самостійного поняття.

Захистом (забезпеченням безпеки) від травм у цілому займається техніка безпеки (англ. *safety*), захистом від захворювань у цілому – охорона здоров’я (англ. *health*), а отже, захистом від виробничих травм опікується техніка безпеки як складова охорони праці (сьогодні її все частіше називають *безпека праці* – *occupational safety*), а захистом від професійних та пов’язаних з роботою захворювань – інша її частина, в англомовному варіанті – *occupational health*, що у більшості випадків перекладають українською як “гігієна праці”. Однак є підстави стверджувати, що відповідний переклад є не зовсім коректним.

По-перше, у вітчизняному науковому дискурсі *гігієна праці* – це медична наука (галузь гігієни), що вивчає вплив на організм людини трудових процесів і навколишнього виробничого середовища, а не сфера діяльності із забезпечення захисту працівника від захворювань, викликаних умовами праці.

Так, О. Третьяков, В. Зацарний та В. Безсонний визначають поняття “гігієна праці” як “галузь практичної і наукової діяльності, що вивчає стан здоров’я працівників у його

обумовленості умовами праці і на цій основі обґрунтовує заходи та засоби щодо збереження і зміцнення здоров’я працівників, профілактики несприятливого впливу умов праці” [5].

По-друге, в конвенціях та рекомендаціях МОП поряд із терміном *occupational health* вживають також поняття *hygien* (гігієна) та *occupational hygiene* (гігієна праці). Так, термін “гігієна праці”, зокрема, подано в “Енциклопедії з безпеки та гігієни праці” [10], що була опублікована в Женеві у 1998 р.: “*Гігієна праці* – наука та практична діяльність, присвячена виявленню та оцінюванню факторів навколишнього середовища, боротьбі з тими факторами й стресами, які виникають на робочому місці в процесі виконання роботи та можуть призвести до захворювань, погіршення здоров’я й самопочуття, а також викликати серйозні незручності та зниження трудової активності працівників або членів відповідної спільноти” [10].

У частині IV Енциклопедії також зазначено: “Охорона здоров’я працюючих (англ. *occupational health*) вимагає мультидисциплінарного підходу та включає в себе фундаментальні наукові дисципліни, однією з яких є гігієна праці (англ. *occupational hygiene*), серед інших виробнича медицина та догляд (англ. *occupational medicine and nursing*), ергономіка й психологія праці (англ. *work psychology*)” [10].

Отже, можна стверджувати, що поняття “гігієна праці” та “охорона здоров’я працюючих” не є синонімами. Термін “охорона здоров’я працюючих” значно ширший та вбирає в себе гігієну праці як один із напрямів.

Більш близьким за значенням видається термін “виробнича санітарія”, що також поширений у вітчизняному науковому дискурсі. Хоча й він не може слугувати точним еквівалентом поняття *occupational health*. Так, О. Запорожець дає таке визначення виробничої санітарії: “система організаційних, гігієнічних і санітарно-технічних заходів та засобів запобігання впливу шкідливих виробничих чинників на працівника” [4].

Оскільки на практиці обидва види діяльності (забезпечення безпеки та охорона здоров’я в процесі праці) існують нерозривно, то в англійському та європейському дискурсі вони дістали назву *Occupational Health and Safety* (OHS), а в американському – *Occupational Safety and Health* (OSH). Крім того, у певних випадках з метою наголошення на загальногуманітарній концепції захисту працюючої людини від усіх пов’язаних з працею травм та захворювань вживають термін *safety and health at work* (забезпечення безпеки та охорона здоров’я на роботі). Усі вищезазначені концепції реалізуються в різних документах міжнародного або національного рівнів.

Зазначені види діяльності (запобігали виробничому травматизму та професійним захворюванням) реалізуються також в Ук-

раїні, однак здійснює їх охорона праці, про що свідчить наведене вище законодавче визначення поняття “охорона праці”.

Аналіз змісту нормативно-правових актів ЄС та МОП, перекладених українською мовою, підтвердив існування значної кількості варіантів перекладу відповідних термінів, серед яких: “охорона здоров'я та безпека на робочому місці”, “безпека та здоров'я працівників”, “професійна безпека та здоров'я” тощо.

Отже, з метою уніфікації вітчизняної та міжнародної термінології можна запропонувати два варіанти дій:

1. Ввести в національне законодавство новий термін – один з варіантів перекладу англomовного поняття *occupational health and safety* замість поняття “охорона праці”.
2. Дати нове визначення поняття “охорона праці”, закріпивши на законодавчому рівні, що “охорона праці” є еквівалентом англomовного терміна “occupational health and safety/occupational safety and health” (далі – OHS/OSH).

Більш прийнятним та логічним видається другий варіант, оскільки, *по-перше*, термін “охорона праці” набув значного поширення в Україні. Він застосовується в законодавчих та нормативно-правових актах, навчальній літературі й наукових публікаціях. *По-друге*, “охорона праці” є найбільш відповідним за змістом варіантом перекладу поняття OHS/OSH, а будь-які спроби буквального перекладу цього терміна є некоректними через складність цього поняття як загалом, так і кожної його складової окремо.

Так, В. Прокопенко, зокрема, зазначає, що “охорона праці пов'язана з різними галузями науки, такими, як медицина, токсикологія, фізіологія, біологія, біохімія, хімія, механіка, електротехніка, фізика, психологія, епідеміологія, правознавство, а в останні десятиліття з'явилась нова наука – ергономіка, що вивчає методи взаємодії техніки і людей” [6]. Показово, що в попередньо процитованому уривку з “Енциклопедії з безпеки та гігієни праці” також наголошено на мультидисциплінарному характері галузі *Occupational Health* та її зв'язку з гігієною, медициною, ергономікою й психологією.

Останнім часом різні варіанти перекладу поняття OHS/OSH, у тому числі “гігієна та безпека праці”, почали фігурувати у вітчизняних нормативно-правових та інших офіційних документах з питань охорони праці, наприклад, у Загальнодержавній соціальної програмі поліпшення *стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища* на 2014–2018 рр. Іншим прикладом може слугувати версія національного стандарту ДСТУ OHSAS 18001:2010 “Системи управління гігієною та безпекою праці. Вимоги”, де сформульовано вимоги до системи управління безпекою та гігієною праці, встанов-

лені в міжнародному стандарті OHSAS 18001:2007 “Occupational health and safety management systems – Requirements”.

IV. Висновки

Отже, проблема уніфікації термінологічного та понятійного апарату у сфері охорони праці потребує якомога скорішого врегулювання, оскільки провокує значну кількість непрофесійних трактувань і різночитань.

Із цього погляду, найбільш прийнятним видається варіант законодавчого закріплення єдиного варіанта перекладу терміна OHS/OSH із внесенням відповідних змін до законодавчих актів з питань охорони праці та ДСТУ 2293-99 “Охорона праці. Терміни та визначення основних понять”.

Враховуючи викладене вище, можна запропонувати таке визначення поняття охорона праці: *охорона праці – це система комплексних заходів, спрямована на забезпечення найвищого рівня фізичного й психічного здоров'я працівників, профілактику виробничого травматизму та професійних захворювань, захист від ризиків, пов'язаних з дією несприятливих факторів виробничого середовища, створення гідних і безпечних умов праці та максимальну адаптацію кожного робочого місця до потреб працівника.*

Здійснений у публікації аналіз основних термінів і понять, що використовуються в галузі охорони праці, вказує на необхідність їх уточнення та уніфікації й потребує продовження комплексних наукових досліджень у цьому напрямі.

Список використаної літератури

1. Болотіна Н.Б. Трудове право України: підручник / Н.Б. Болотіна, Г.І. Чанишева. – К.: Знання, 2000. – 451 с.
2. Ізюта П. Основні напрями удосконалення правового регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки / П.О. Ізюта // Юридичний вісник Причорномор'я. – 2011. – № 1 (1) – С. 255–267.
3. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік: Конституція: Закон від 07.10.1977 р. [Електронний ресурс] / Органи влади СРСР. – Ред. від 26.12.1990. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77>.
4. Запорожець О.І. Основи охорони праці / О.І. Запорожець, О.С. Протоєрейський, Г.М. Франчук [та ін.]. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 264 с.
5. Охорона праці: навч. посіб. для вузів / О.В. Третяков, В.В. Зацарний, В.Л. Безсонний; за ред. К.Н. Ткачука. – К.: Знання, 2010. – 167 с.
6. Прокопенко В.І. Трудове право України: підручник / В.І. Прокопенко. – Х.: Консум, 1998. – 480 с.
7. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII [Електронний ре-

- курс] / Верховна Рада України. – Ред. від 26.04.2014. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>.
8. Сыроватская Л.А. Трудовое право : учебник / Л.А. Сыроватская. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : Юристъ, 1998. – 549 с.
9. Трудове право України Академічний курс : підручник / [за ред. Н.М. Хуторян]. – К. : А.С.К., 2004. – 608 с.
10. Encyclopedia of Occupational Health and Safety [Electronic resource] / Jeanne Mager Stellman, Editor-in-Chief. – International Labor Organization, Geneva, 2011. – Mode of access: <http://www.ilo.org/oshenc/part-iv/occupational-hygiene/item/570-goals-definitions-and-general-information>.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2014.

Яцкин В.И. Проблемы понятийно-терминологического обеспечения государственной политики в сфере охраны труда

Статья посвящена исследованию проблем понятийно-терминологического обеспечения государственной политики в сфере охраны труда. Рассматривается проблема унификации терминов, используемых в отечественной и зарубежной практике. Осуществляется анализ и сопоставление смыслового наполнения нескольких ведущих англоязычных и украиноязычных понятий в области охраны труда. Формулируются предложения касательно законодательно-го закрепления единого варианта перевода термина “occupational health and safety” с внесением соответствующих изменений в законодательные акты по вопросам охраны труда.

Ключевые слова: охрана труда, понятийно-терминологический аппарат, государственная политика.

Yatskin V. Problems of conceptual and terminological ensuring of the State Policy in the occupational health and safety sphere

The article is devoted to the problem of conceptual and terminological support of the State Policy in the occupational health and safety sphere. Problems of the current state of the terms of occupational health and safety are analyzed as those related to long-term development of this field within the framework of the “socialist doctrine” which had defined the relevant terminology. The opinion that in the process of reforming of the national labor system, including occupational safety, in accordance with the requirements of the market economy a problem of insufficiency of the existing definitions and terminological framework that would be fully adequate to new conditions is inevitably is proved. All above mentioned exacerbates the problem of search, selection and creation of adequate Ukrainian terms for denominating of new phenomenon in the field of occupational safety.

The problem of unification of terms used in the national and foreign practice is examined. The analysis and comparison of the semantic content of several leading English and Ukrainian concepts in the field of occupational health as “occupational health and safety”, “occupational safety and health”, “occupational hygiene”, “occupational medicine and nursing” and others is done. The presence of significant amount of different translations of such terms in Ukrainian is detected. Some of them are not correct that creates the problem of substitution of concepts.

So propositions concerning the legislative recognition of a unique version of the translation of the term “occupational health and safety” into Ukrainian and appropriate changes in the national legislation on occupational health are formulated.

Key words: occupational health and safety, conceptual and terminological apparatus, state policy.